

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ CONTEMPORARY HISTORY OF UKRAINE

Г.Ф. Турченко

СПРОБА ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ У 1917–1918 рр. (НА МАТЕРІАЛАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ)

Після Лютневої революції 1917 р. в Росії розгорнувся національно-визвольний рух поневолених народів, які вимагали відновлення своїх суверенних прав. Росія стояла перед перспективою втрати свого впливу на постімперському просторі. В цих умовах знов завирували пристрасті навколо того, хто має більше прав на історичний регіон, який офіційна Росія називала Новоросією, а в українському середовищі сприймався як Південь України. В дискусію були втягнуті різні політичні партії, національні і соціальні групи суспільства. Вона стала істотним фактором політичної боротьби в Україні, а разом з тим й українсько-російського протистояння. Даний курс Тимчасового уряду був продовжений більшовиками, які прийшли до влади внаслідок перевороту в Петрограді. Ця історія цікава одним несподіваним поворотом: противники визнання українського характеру Новоросії перемогли на полі бою, але змушені були визнати аргументи переможених і погодитися з їх точкою зору, що Південь є невід'ємною частиною України. Тим самим була поставлена під сумнів і повнота їхньої перемоги. Цей неординарний випадок належного висвітлення в історичній літературі не одержав. У даній статті ставиться завдання зробити певні історичні узагальнення з політичної за своєю суттю дискусії та оцінити її результати.

Для визначення національного характеру південноукраїнського регіону важливо знати, як самоідентифікувало себе його населення і як його самооцінка проявлялася в конкретних умовах революції 1917 р.

Цей рік увійшов в історію українського народу його спробою відродити Українську державу. Масовий національно-визвольний рух після ліквідації царського режиму охопив усі українські етнічні території, які входили до складу Російської імперії, у тому числі і південноукраїнський регіон – Катеринославську, Херсонську і Таврійську губернії.

Як відомо, представники українського руху вважали південні губернії українською територією, а її населення – повноправним суб'єктом Української революції. Після Лютневої революції у регіоні розгорнули діяльність усі українські національні партії. Найвпливовішими серед них були Українська партія соціалістів-революціонерів і Українська соціал-демократична робітничая партія. Вони виступали за надання автономії Україні, перебудову Росії на федеративних засадах і глибокі соціально-економічні перетворення. В той же час у Катеринославі діяли досить авторитетні в українському середовищі групи соціалістів-федералістів, а в Одесі – самостійників.

У березні-квітні на Півдні України сформувалася густа мережа українських національно-культурних, професійних і громадсько-політичних організацій. До складу Української Центральної Ради, яка очолювала державотворчий процес, під час Українського національного конгресу 6–8 квітня 1917 р. від південноукраїнських губерній увійшли, зокрема, І. Луценко, Л. Мазуренко, Микитенко, І. Романченко, С. Шелухін (Херсонська губ.); Ф. Сторубель, Ф. Дубовий, В. Біднов, К. Герасимів, П. Курявий, П. Тушкан, М. Кузьменко (Катеринославська губ.); прапорщик Куш і матрос Пеліщенко – від Одеського військового округу [1.-С.64]. Вони представляли весь український політичний спектр регіону.

Важливою подією в житті Катеринославщини був український губерніяльний з'їзд, що проходив 21-22 травня 1917 р. У роботі з'їзду брали участь 435 делегатів, які представляли

різні території і соціальні групи населення. Вони виступили за республіканський устрій у Росії, національно-територіальну автономію України, формування українських військових підрозділів, українізацію армії та Чорноморського флоту, безкоштовне навчання українською мовою в усіх школах України. Аналогічні події відбувалися і на Херсонщині. В середині квітня в Одесі відбулося українське віче, на якому з промовами виступили С. Шелухін, В. Чехівський, В. Голубович. Віче поставило перед українською громадою завдання домагатися територіальної автономії України в межах етнографічної більшості українського населення з цілковитим забезпеченням прав інших національностей, включення Херсонщини в межі майбутньої автономної України як краю, що був “передвічне українським” [2.-С.63].

Подібні процеси розвивалися в Таврійській губернії. 12-13 серпня 1917 р. у м. Сімферополі зібрався перший з'їзд представників українських організацій губернії. Свідок подій В. Сильченко у “Листі про стан українського руху у Таврії”, опублікованому у газеті “Нова Рада”, так описує свої враження: “З докладів з місць виявилось, що не тільки в північних повітах, де більшість населення українці, свідомість наших людей шириться, а навіть скрізь по побережжю Криму засновані українські громади... Досить того, що майже уся Таврія усяйна українськими гуртками. Наше слово лунає скрізь. Хоч і роблять йому навкруги перешкоди, але кожна праця організацій примушує ворогів рахуватись з українцями” [3.-С.681]. На з'їзді була прийнята постанова, що містила протест проти політики Тимчасового уряду щодо України та підтримку курсу Центральної Ради на скликання Всеукраїнських Установчих зборів в етнографічних межах.

На користь українського суверенітету висловлювалися численні селянські з'їзди Півдня.

Посилення українського національно-визвольного руху на Півдні України яскраво проявилось в розгортанні процесу українізації армії. Уже 3–4 квітня 1917 р. в Одесі відбулися збори воїнів-українців місцевого гарнізону, які для керівництва українським військовим рухом обрали Одеську українську військову раду. Навколо неї об'єдналися 45 військових частин Одеського округу і Чорноморського флоту. Для організації запропонували назву “Одеський український військовий Кіш”. Головою Одеської української військової ради було обрано військового лікаря І. Луценка [3.-С.259-260]. Помітним успіхом українського руху було формування у липні-серпні 1917 р. Першого Гайдамацького куреня під командуванням осавула В. Сахна-Устимовича, що дислокувався під Одесою [4.-С.80]. Досить активно була українська діяльність у військових частинах, розмішених у Херсоні, Миколаєві та інших містах Херсонської губернії. Факти свідчать, що в аналогічному напрямку розвивалися процеси на Катеринославщині. Тут уже 11 березня 1917 р. українські політичні сили висунули вимогу організації “українських легіонів”. Під жовто-блакитними стягами відправлялися з Катеринослава військові частини на фронт [5.-С.222]. Яскравим свідченням пробудження національної свідомості сил було формування в регіоні загонів Вільного Козацтва. Козацькі загоны виникли у Миколаєві, Херсоні та інших містах регіону. Перший Хортицький курінь м. Олександрівська мав назву “Вільне Козацтво Робітників і Селян” [6.-Спр.580.-Арк.20]. Робітниками Олександрівських Південних Залізничних майстерень було засновано також курінь “Січ” [6.-Спр.44.-Арк.10].

Перелік прикладів активної участі населення в українському русі можна продовжувати. Зрештою, на тему розвитку національного руху на Півдні України в 1917 р. вже виконано ряд історичних досліджень, у яких ці приклади узагальнені. Дослідження дають підстави стверджувати, що національний рух у південноукраїнському регіоні під час революції 1917 р. набув масового характеру. Більшість його населення підтримувала ідею відродження української державності й у тій чи іншій формі (своєю участю в національних мітингах і демонстраціях, роботою в національних партіях, культурно-освітніх та громадсько-політичних організаціях, українізованих частинах армії, Вільного козацтва, особистою підтримкою українських списків на різноманітних виборах).

Українська революція на перших порах висувала досить помірковане гасло автономії України. Ще у дореволюційні роки в середовищі української еліти утвердилися

автономістські погляди, які після падіння царизму і початку національної революції вона прагнула прищепити величезній більшості населення. До політичної незалежності (самостійності) України закликала меншість українських політиків. Історична література засвідчує, що за самостійниками в 1917 р. йшла порівняно невелика частина населення. Вимоги Центральної Ради досить вдало вписувалися в контекст міжнародної політики. Перша світова війна розпочиналася під гаслом (хай і нещирим, популістським) захисту поневолених націй. На останньому її етапі, у січні 1918 р., Вудро Вільсон, президент союзних з Росією Сполучених Штатів, виступив зі своїми знаменитими “14-и пунктами”, згідно з якими самовизначення народів повинне було стати одним з принципів завершення війни. На такому фоні поміркований характер вимог українців породжував надії на толерантне ставлення до них з боку російського суспільства. Але сподівання не виправдалися. Після Лютневої революції виявилось, що для Росії бурхливий спалах національно-визвольного руху, який охопив національні регіони колишньої імперії, став цілком несподіваним. Ні в уряді, ні серед політичних партій не знайшлося сил, здатних адекватно оцінити ситуацію в країні [7.-С.227].

У відповідь на активізацію українського національного руху Тимчасовий уряд розпочав політику на розчленування України. За “Тимчасовою інструкцією” повноваження Генерального Секретаріату поширювалися не на всю Україну, а лише на губернії: Київську, Волинську, Подільську, Полтавську і Чернігівську, за винятком повітів Мглинського, Суражського, Стародубського і Новозибківського [1.-С.214]. Таким чином, поза всяким впливом Генерального Секретаріату залишалася більша частина України – Харківська, Катеринославська, Таврійська і Херсонська губернії. Правда, в Інструкції зазначалося, що повноваження Генерального секретаріату можуть бути поширені й “на інші губернії чи частини їх у випадках, коли утворені в цих губерніях на основі постанови Тимчасового уряду земські установи висловляться за бажаність такого поширення” [1.-С.214].

Тобто Тимчасовий уряд прагнув залишити під прямим управлінням Росії за будь-яких обставин індустріальний Донбас, Криворіжжя, стратегічно важливі південноукраїнські порти. Ці землі були заселені переважно українцями, які становили від 2/3 до 3/4 місцевої людності. Саме як українці вони вели себе в 1917 р., підтримуючи українські політичні партії і громадсько-політичні об'єднання. Як уже зазначалося, на виборах до Всеросійських та Українських установчих зборів (там, де останні відбулися) за українські політичні партії голосувала абсолютна більшість населення. Мешканці цих земель ніяк не відділяли себе від жителів, наприклад, Полтавщини, Київщини чи Поділля.

Пізніше В. Винниченко так формулював українське бачення рішення петроградських міністрів: “Вимірюючи територію майбутньої автономії України, вони торкнулись Чорного моря, Одеси, Донецького району, Катеринославщини, Херсонщини, Харківщини. І тут, від одної уяви, що донецький і херсонський вугілля, що катеринославське залізо, що харківська індустрія одніметься в них, вони до того захвилювалися, що забули про свою професорську мантію, про свою науку, про високі Установчі Збори, почали вимахувати руками, розхристались і виявили всю суть свого руського гладкого, жадного націоналізму. О, ні в якому разі вони не могли признати автономії. Київщину, Полтавщину, Поділля, ну, хай ще Волинь, ну, та хай уже й Чернігівщину, це вони могли ще визнати українським. Але Одеса з Чорним морем, з портом, з шляхом до знаменитих Дарданелл, до Європи? Але Харківщина, Таврія, Катеринославщина, Херсонщина? Та які ж вони українські? Це – Новоросія, а не Малоросія, не Україна. Там і населення в більшості не українське, то, словом, руський край. Бідні професори навіть науці своїй наплювали в лице й, як нетактовне цуцня, одшпурнули від себе ногою, коли вона підбігла до них з своєю статистикою, з посвідченням Російської Академії Наук. Яка, в лихій годині, Академія Наук, коли однімаються Дарданелли, вугілля, залізо, сіль?” [8.-Ч.І.-С.167-168].

Таким чином, дії Тимчасового уряду були спрямовані на дезінтеграцію України, розчленування її території і роз'єднання її народу. Своєю інструкцією Петроград недвозначно заявив Україні, чого буде коштувати їй даліше наполягання на національно-територіальній автономії.

Дії Тимчасового уряду викликали хвилю незадоволення населення південноукраїнського регіону, яке не могло сприйняти його виведення за межі автономної України. У серпні 1917 р. на адресу Центральної Ради надійшли сотні телеграм із резолюціями зборів і мітингів, які засуджували політику Тимчасового уряду і його Інструкцію.

Характерно, що позиція Тимчасового уряду щодо територіальних рамок автономії України не змінилася до жовтневого перевороту 1917 р. в Петрограді. Непоступливість уряду в національному питанні була одним з факторів, який ослаблював його позиції і, таким чином, наближав крах. Цей переворот знаменував собою початок зовсім іншого етапу в історії Росії й народів, що перебували в полі її політичного тяжіння. Цілком слушно зауважує Владислав Верстюк: “Тимчасовий уряд зазнав поразки, що свідчило про слабкість демократичної політичної традиції в країні. Зокрема, ця поразка говорила про те, що демократія була неможлива в парадигмі “єдиної і неділимої” Росії, тоді як у випадку федералізації вона могла отримати підтримку національних рухів і окремих територій” [9.-С.217].

Українська Центральна Рада відреагувала на події у Петрограді досить оперативно, причому серед інших нагальних питань важливе місце займало питання відновлення територіальної цілісності України. У Відозві крайового комітету по охороні революції на Україні при Центральній Раді від 27 жовтня 1917 р. оголошувалося, що його влада поширюється на “всі дев’ять губерній”, у тому числі Херсонську, Катеринославську і Таврійську [1.-С.365].

Але реалізувати наявний політичний капітал Центральній Раді не вдалося. Пробільшовицьки налаштовані сили, вплив яких в регіоні, особливо в містах, був досить відчутним, спираючись на військову підтримку з Москви і Петрограда, поступово перебирали владу на місцях до своїх рук. Врешті-решт, військова експансія більшовицької Росії проти УНР звела нанівець результати напруженої боротьби українського народу за незалежність, позбавила його демократичного шляху розвитку і втягла у вир громадянської війни.

Більшовики, які прийшли в результаті жовтневого перевороту 1917 р. в Росії на зміну ліберальній демократії, критикували всі аспекти діяльності Тимчасового уряду, у тому числі і його політику в національному питанні. Вони виступили з гаслом права націй на самовизначення аж до відокремлення, яким прагнули заручитися в своїх діях підтримкою населення національних регіонів, у тому числі і України. Але це гасло мало суто популістський характер і було розраховане на недосвідчену в політиці, наївну аудиторію. Для “внутріпартійного користування” залишалася актуальною ідея недоцільності відокремлення окремих народів від Росії і переваги великої унітарної багатонаціональної соціалістичної республіки – бази майбутньої світової комуністичної революції. Вважалося, що для створення такого державного організму “визріли” необхідні економічні і соціально-політичні передумови. Створенню унітарної соціалістичної республіки і була підпорядкована діяльність більшовиків, у тому числі і в Україні.

Саме тому, коли перед ними постала цілком нова Україна – Українська Народна Республіка, яку на виборах до Всеросійських Установчих зборів підтримала переважна більшість населення, вони були здивовані і навіть спантеличені. Український національно-визвольний рух виявився значно сильнішим, ніж вони сподівалися. За цих умов більшовики не могли з порога відкинути і його дітище – Українську Народну Республіку. І справді, в своїх заявах Раднарком на чолі з Леніном неодноразово вказував, що не заперечує право українського народу на самовизначення і готовий юридично і фактично визнати УНР. Однак ці заяви не мали нічого спільного з реальною політикою більшовиків в Україні.

В історичній літературі політика петроградського більшовицького уряду Радянської Росії щодо Української Народної Республіки досліджена достатньо вичерпно. На основі беззаперечних фактів автори дійшли висновку, що у наміри більшовиків не входило визнавати волю переважної більшості українського народу, який підтримав Центральну Раду і очолювану нею Українську Народну Республіку.

Нічого незвичайного в цьому не було, адже Центральна Рада, за оцінкою більшовиків, була “буржуазним органом”, своєрідною “керенщиною” в Україні. Незвичайне полягало в тому, що значна частина більшовиків України, обстоюючи позиції унітарної соціалістичної Російської республіки, не погоджувалася на проголошення навіть формально (а не фактично, на ділі) автономії від російського центру Української радянської республіки з більшовиками на чолі. “Пункт нашої програми про право націй на самовизначення аж до відокремлення залишався голим гаслом”, – визнавала відома більшовичка Євгенія Бош [10.-С.77]. Це впливало з усієї попередньої діяльності більшовиків, які до літа 1918 р. не мали свого партійного центру в Україні і керувалися вказівками ЦК з Петрограда. Україну вони не сприймали як щось ціле, єдине і мислили загальноросійськими і регіональними категоріями. “Донецько-Криворізький регіон”, “Південь” чи “Новоросія” вважалися невід’ємними складовими частинами Росії. Це суто імперське мислення і його витoki стануть зрозумілішими, якщо врахувати, що серед більшовиків України майже не було представників титульної нації. Вони рекрутувалися, головним чином, за рахунок росіян, євреїв та інших несільських національних груп населення України. “Наше положення тут ускладнюється тим, що ми представляємо партію великоросів”, – відкрито заявили більшовики на своєму обласному з’їзді у Києві в грудні 1917 р. [11.-С.72].

Структура більшовицьких організацій, що діяли в Україні, відбивала це мислення. Більшовицькі групи були об’єднані обкомами Південно-Західного краю і Донецько-Криворізького басейну, які нерідко конкурували між собою. Обидва ці центри були підпорядковані безпосередньо ЦК РСДРП(б) у Петрограді. До єдиного всеукраїнського партійного центру більшовики тривалий час не прагнули, а коли окремі організації РСДРП(б) в Україні висловлювали пропозиції створити такий центр, то дозволу з Петрограда не одержували. Так, 11 листопада 1917 р. обласний комітет РСДРП(б) Південно-Західного краю звернувся в ЦК з листом, у якому інформував про підготовку всеукраїнського з’їзду більшовиків для створення “соціал-демократії України на противагу Українській СДРП” і просив “санкцій і директив у зв’язку із з’їздом, що готується”. За дорученням ЦК відповів Я. Свердлов, який назвав небажаним “створення особливої партії української, як би вона не називалася, яку б програму не приймала” [12.-С.250].

Але не лише це визначило характер політики місцевих більшовиків в Україні. РСДРП(б) була строго централізованою партією, і її місцеві організації дуже рідко виступали проти лінії центру. Питання про територіальну єдність України не турбувало ні більшовицькі “низи”, ні “верхи”. Так, коли на початку серпня 1917 р. Тимчасовий уряд у своїй Інструкції погодився надати автономію Україні лише в межах п’яти губерній, більшовики Донецько-Криворізького регіону сприйняли це як належне і не протестували проти анексіоністського кроку центру [10.-С.437]. А коли більшовики прийшли до влади в Петрограді, то щодо України на ділі (а не в деклараціях) продовжували політику Тимчасового уряду. Раднарком Росії, фактично, не визнав факту поширення юрисдикції Центральної Ради на Харківщину, Катеринославщину і частину Таврійської губернії (тобто ті території, які Тимчасовий уряд у свій час відмовлявся включити до складу автономної України). Про це, зокрема, свідчить розмова 17 листопада 1917 р.* Людвіга Бернгейма (псевдонім – С. Бакинський), одного з членів Південно-Західного обкому РСДРП(б), із Йосипом Сталіном – Наркомом з національних справ Радянської Росії, членом більшовицького ЦК. “Правда” – центральний орган РСДРП(б) один з фрагментів розмови подала під рубрикою: “Імперіалізм Ради”. Сталін звинувачував Раду у тому, що вона “зверху приєднує до себе все нові і нові губернії, не питаючи населення цих губерній, чи хоче воно увійти до складу України”. Цю політику Сталін називав “анексією нових губерній” Радою [13.-С.537]. В іншому номері від 7 грудня 1917 р. “Правда” інформувала своїх читачів про насильницьке, без згоди населення, захоплення Центральною Радою Донецького басейну.

* Дати до 1 лютого 1918 р. подаються за старим, а після 1 лютого – за новим календарним стилем.

Про цю розмову в радянській історіографії писалося неодноразово, але про цитовану вище фразу не згадувалося. Охоче наводився інший фрагмент розмови, поданий у “Правді” під рубрикою “Про владу Советів”: “Ми всі тут думаємо, що ви – кияни, одесити, харків’яни, катеринославці та інші повинні повсюдно взятися за скликання... крайового з’їзду робітничих, солдатських і селянських депутатів на Україні” [13.-С.537]. На підставі цієї фрази робилися висновки, які суперечили суті розмови. Зокрема, в узагальнюючій колективній монографії “Триумфальное шествие Советской власти на Украине”, яка вийшла у Києві 1987 р., мовиться: “ ЦК РСДРП(б) і Раднарком у повній відповідності з “Декларацією прав народів Росії”... всіляко сприяли об’єднанню “исконных” українських земель в робітничо-селянську Українську радянську республіку” [14.-С.255]. На наш погляд, з цих слів аж ніяк не випливає, що Сталін і більшовицький Раднарком були палкими прихильниками територіальної цілісності України. Коли у грудні 1917 р. у Харкові відбувся т.зв. Перший Всеукраїнський з’їзд Советів, на якому була проголошена радянська влада, у спеціальній резолюції “Про самовизначення Донецького та Криворізького басейнів” було зазначено, що слід добиватися “єдності Донецького басейну в межах радянської республіки” і включення його як єдиного цілого “до складу Російської Радянської Республіки” [15]. Як відомо, Ленін від імені Раднаркому вітав радянський уряд України, утворений на Харківському з’їзді. Якщо судити з тексту привітання, ніяких негативних емоцій наміри делегатів харківського з’їзду розчленувати Україну у нього не викликали [16]. Все, що відбувалося в Україні, не суперечило поглядам більшовицького центру на “вирішення” національного питання. У виступі на IV обласному з’їзді Рад робітничих депутатів Донецького і Криворізького басейнів 27 січня 1917 р. М. Скрипник сказав: “Як член Центр. Комітету партії, я знаю, що право рішення цього питання надано місцевим радянським організаціям” [17.-С.255]. У конкретних умовах української дійсності така позиція означала потурання сепаратистським настроям на місцях.

Не викликає сумніву, що більшовики України добре знали про настрої в петроградських “верхах” і сприймали публікації, подібні тим, які були надруковані в “Правді”, як пряму директиву. Десятки статей з подібними оцінками дій Центральної Ради щодо південноукраїнських земель були опубліковані в газетах “Звезда”, “Пролетарская мысль”, “Донецкий пролетарий” та інших періодичних виданнях Катеринослава, Одеси, Миколаєва, Херсона, інших міст України, зокрема, її південного регіону.

Таким чином, в національному питанні і більшовицькі верхи, і місцеві функціонери виявилися послідовниками Тимчасового уряду.

Звичайно, така політика була з обуренням зустрінута в Центральній Раді. Щодо територіальної єдності України різні фракції Ради демонстрували солідарність. Але за межами цієї єдності виявилася частина лівих есерів і соціал-демократів – членів Центральної Ради (М. Полозов, П. Любченко, В. Еланський, Є. Неронович та ін.). У січні 1918 р. вони зробили спробу здійснити в УНР державний переворот. За свідченням В. Винниченка, ця група діяла в контакт з Раднаркомом Росії і харківським Народним Секретаріатом. Планувалося розпустити Центральну Раду і передати владу Раді робітничих, солдатських і селянських депутатів [8.-Ч.П.-С.221-222]. Після того, як змовники були заарештовані в приміщенні Центральної Ради комендантом Києва М. Ковенком, була створена парламентська комісія, яка розслідувала справу заарештованих. Доповідаючи від імені комісії 22 січня 1918 р. над засіданні Центральної Ради про плани змовників, Б. Мартос, серед іншого, сказав: “Було також умовлено розділити Україну так, щоб Катеринославщину, Таганрозьку округу та ще деякі гірничо-промислові частини України прилучити до Московщини” [18.-С.122].

Таким чином, увесь попередній хід подій засвідчує, що більшовики були зацікавлені в дезінтеграції України, розчленуванні її на окремі адміністративні одиниці, підпорядковані російському більшовицькому центру. Так воно і сталося. З приходом їх до влади юрисдикція радянської Української Народної Республіки фактично поширювалася на ті ж губернії, на яких у свій час Інструкцією Тимчасового уряду була дозволена обмежена автономія УНР на чолі з Центральною Радою. Що ж стосується українського Півдня, то після його захоплення

більшовиками тут з'явилося декілька радянських утворень, мало пов'язаних між собою і підпорядкованих безпосередньо російському центру. Головними з них була Донецько-Криворізька республіка на чолі з більшовицьким Раднаркомом з центром у Харкові, Одеська область (республіка Рад), очолювана власним Раднаркомом і Радянська республіка Тавриди з центром у Сімферополі. Ці явища суспільно-політичної історії регіону поки що недостатньо досліджені вітчизняною історіографією. Незважаючи на те, що написані наукові праці, присвячені історії Донецько-Криворізької республіки і Радянської республіки Тавриди, на сьогодні не існує повної ясності щодо причин і мети їх утворення. На питання, наскільки історично невідворотним, політично виправданим і економічно доцільним було створення цих республік, що територіально охопили весь Південь, відірвавши його від решти України, мають відповісти дослідники.

У мемуарах Георга Лапчинського, члена першого уряду Радянської України, зазначається, що більшовики Донецько-Криворізького басейну психологічно були готові до виділення в окрему адміністративно-територіальну одиницю з самого початку революції: “Вони були впевнені, що, принаймні, Харківщина, Донбас та Криворіжжя ніякісінького відношення взагалі до України не мають, що всі претензії Центральної Ради на ці землі є фантастичні й до того безґрунтовні, що навіть жодної небезпеки для них не становлять” [19.-С.160]. Але процес створення *Донецько-Криворізької республіки* був все ж досить тривалим. Радянські історики на підставі аналізу документів зробили висновок, що частина членів Донецько-Криворізького обкому РСДРП(б) домагалася виділення басейну зі складу України ще у листопаді 1917 р. Так, 17 листопада 1917 р. у схваленій за пропозицією відомого більшовика Федора Сергєєва резолюції пленуму обласного виконкому Рад (Советів) Донбасу було поставлене питання про перетворення Донецько-Криворізького басейну на самостійну адміністративно-територіальну одиницю, яка повинна увійти до складу Російської Федерації. “Необхідно створити незалежну від київських центрів автономну Донецьку область, що має власне самоуправління, і добиватися для неї всієї влади Рад”, – говорив у своїй промові Артем [20.-С.177; 14.-С.247]. Характерно, що точка зору лідера місцевих більшовиків за своїм змістом майже співпала з резолюцією, запропонованою есеро-меншовицькою більшістю пленуму: “Розвивати широку агітацію за залишення Донецько-Криворізького басейну з Харковом у складі Російської республіки з виділенням в особливу, єдину область, що має адміністративне самоуправління” [14.-С.247]. У боротьбі проти української ідеї, за збереження індустріальних районів України у складі Росії російські меншовики, есери і більшовики знайшли спільну мову і за резолюцію голосували разом.

Подібний зміст мала розмова про майбутнє регіону і на засіданні Харківської Ради 19 листопада і обласній конференції РСДРП(б) 5–6 грудня [21.-С.178]. Але тоді спроби відторгнення Донецько-Криворізького басейну від УНР не принесли бажаних результатів. Стримуючим фактором був ще відчутний вплив на регіон Центральної Ради. Невдовзі послаблення цього впливу розв'язало руки прибічникам виокремлення. Коли у Харкові після його захоплення російськими більшовицькими військами 12 грудня 1917 р. несподівано зібрався т.зв. Перший Всеукраїнський з'їзд Рад з участю більшовиків Донецько-Криворізького басейну та Києва і проголосив радянську Українську Народну Республіку, це було тимчасове, викликане зовнішніми обставинами, зближення двох регіональних більшовицьких угруповань України. Донецько-криворізькі більшовики на деякий час змушені були діяти в рамках цієї нової ситуації. Деякі з них увійшли до складу ВЦК і Народного Секретаріату України. Правда, працювати в Уряді радянської УНР вони не виявили особливого бажання. Зокрема, Народний секретар торгівлі і промисловості Артем, за оцінкою Г. Лапчинського, “не працював тому, що взагалі негативно ставився до нашої роботи” [19.-С.171]. У Артема і його однодумців у планах було інше, і саме завдяки їм на цьому ж з'їзді, як зазначалося вище, була прийнята, по суті, антиукраїнська резолюція “Про самовизначення Донецького та Криворізького басейнів”.

Оскільки на той час це “самовизначення” було непевною перспективою, конфлікти в більшовицькому середовищі не проявлялися. Так, на початку січня 1918 р. Харківська

загальноміська конференція і партійна нарада РСДРП(б), в якій взяли участь члени обкому партії, заслухавши доповідь Надзвичайного комісара Раднаркому Росії в Україні С. Орджонікідзе про взаємини між обласними органами басейну і ЦВК Рад України, визнала обласний комітет Рад місцевою владою щодо ЦВК Рад України і Народного Секретаріату [19.-С.171].

Але ця “ідилія” тривала недовго. Більшовики Донецько-Криворізького басейну ніяк не відчували себе зв'язаними з Київщиною та іншими “селянськими” регіонами України і голосували за пропозиції київських більшовиків під впливом конкретних обставин, можливо навіть, сподіваючись таким чином швидше утвердити свій контроль над Донецько-Криворізьким басейном і позбавитися опіки керівників радянської УНР. І справді, як тільки радянські війська витіснили Центральну Раду з Лівобережжя і підійшли до Києва, цьому союзові настав кінець.

IV обласний з'їзд Рад (Советів) робітничих депутатів Донецького і Криворізького басейнів, що відбувся 27–31 січня 1917 р., проголосив створення Донецько-Криворізької республіки [22.-С.210].

Ініціаторами цього рішення були більшовики. Пізніше у своїх мемуарах вони відверто визнавали, що в основі цього рішення було прагнення відсепаруватися від України. Один з лідерів катеринославської організації РСДРП(б) С. Гопнер писала в своїх мемуарах, що в 1917 р. місцеві більшовики не вважали Катеринослав Півднем України, а відносили його до Росії і тому закликали: “Усі сили пролетаріат Донецької республіки повинен віддати на те, щоб відбороти свою автономію і незалежність від України... На весь світ гукнути, що донецький пролетаріат не належить до української держави, він самовизначається не в напрямі до України, а в напрямі до великої Росії” [11.-С.71].

Однак не обійшлося і без дискусії. Питання про владу в Донецько-Криворізькому басейні було одним з найважливіших порядку денного з'їзду. З доповіддю виступив більшовик С. Васильченко, який наголосив на тому, що Російська Федеративна Радянська Республіка будуватиметься не за національними ознаками, а на економічних засадах. А оскільки Донецький і Криворізький басейни в господарському відношенні – самодостатні одиниці, вони можуть і повинні виділятися в окрему республіку. С. Васильченка у своїх виступах підтримали Артем, М. Жаков, Б. Магідов і М. Рухимович. Зокрема, Артем рішуче виступив проти того, щоб залишити Донецько-Криворізький басейн у межах України. Він назвав це несправедливістю, тому що цей індустриальний район повинен допомагати не лише Києву, а й Південному Сходу, тобто Росії. У виступах Б. Магідова звучав заклик викорінювати національну упередженість, яка, напевне, ним вбачалася у визнанні українського характеру регіону. Досить відверто, майже цинічно проімперські погляди більшовиків продемонстрував В. Межлаук, який заявив, що зв'язок Донбасу з Петроградом через Київ – зайва тяганина [17.-С.250-252,258; 23.-С.129].

Слід зазначити, що в більшовицькому середовищі були і противники цієї точки зору. За дорученням ЦВК Рад і Народного Секретаріату 21 січня 1918 р. В.П. Затонський надіслав у Раднарком РСФРР телеграму, в якій просив не допустити “проведення автономії Донецького басейну” [21.-С.178]. Проти створення Донецько-Криворізької республіки виступив член радянського уряду УНР Микола Скрипник. Він заявив на з'їзді, що відділення Донецького басейну від решти України підірве радянську владу і зміцнить позиції Центральної Ради: “Автономія необхідна, але як частини, яка входить до складу Української Федерації”. Він запропонував резолюцію, в якій передбачалося: “Донецький басейн і Криворізький район становлять автономну частину Південно-Російської Української республіки, як частини Всеросійської Федерації Радянських Республік” [17.-С.255,257].

Ця пропозиція не зустріла підтримки членів донецько-криворізького обкому РСДРП(б). Скрипника звинуватили в націоналізмі, “в намаганні підкорити пролетарський Донбас Українському радянському уряду” і сповзанні на позиції меншовизму [17.-С.255-258; 24.-С.30].

У радянській літературі 60–80-х років стверджувалося, що утворення Донецько-Криворізької республіки було прямим порушенням суверенітету і цілісності радянської

Україні і суперечило волі трудящих, у т.ч. Донбасу і Криворіжжя, які в січні-лютому 1918 р. на з'їздах і конференціях Рад висловлювали підтримку ЦВК Рад і Народному Секретаріату Радянської України [21.-С.178]. Справді, в радянському середовищі Півдня було багато прихильників створення Української соціалістичної республіки, яка б охопила всі території, що увійшли до складу УНР за III і IV Універсалами і була б з Російською соціалістичною республікою в федеративних відносинах.

Але делегати з'їзду, схоже, проігнорували ці настрої. У результаті, на з'їзді було прийняте таке рішення: “Донецький і Криворізький басейни, як область, яка має вже і тепер певну економічну і політичну фізіономію, повинна мати власні органи економічного самоврядування, єдині органи влади, що організують у басейні політичний, економічний і культурний правопорядок радянської республіки. Виходячи з цих міркувань, IV обласний з'їзд Рад робітничих депутатів Донецького і Криворізького басейну обрав обласний комітет з 11 чоловік і доручив йому утворити Раду Народних Комісарів Донецького і Криворізького басейнів” [17.-С.259; 22.-С.211]. За це рішення проголосувала переважна більшість депутатів.

Нове державне утворення пред'явило свої претензії на чималі території, які, за переконаннями “істориків” і “етнографів” з ДКР, ніколи не входили до складу України, а мали всі історичні підстави бути саме у складі цієї російської автономії. “Всього декілька місяців тому назад Київська Рада в договорі з князем Львовим і М. Терещенком установила східні райони України якраз по лінії, яка була і є західними кордонами нашої Республіки”, – такими аргументами обґрунтовували у своєму зверненні до всіх держав світу наркоми ДКР своє відсепарування від УНР [25]. Як бачимо, нічого кращого, ніж послатися на сумнозвісну Інструкцію Тимчасового уряду Центральній Раді вони не знайшли. Далі – більше. “*Завжди були і тепер залишаються* (курсив наш – Г.Т.) західними кордонами нашої Республіки... західні кордони Харківської і Катеринославської губ., включаючи залізничну частину Криворіжжя, Херсонської губернії і повіти Таврійської губернії до перешийка..., Азовське море до Таганрога і кордони вугільних радянських округів Донської області по лінії зал. дороги Ростов – Воронеж до станції Ліхая, західні кордони Воронізької і південні кордони Курської губ.” [25].

Таким чином, кордони визначені досить чітко. Але в реальному житті таких чітко визначених кордонів ДКР не мала. Коли після розгрому на Дону на початку 1918 р. білокозаків тут була утворена Донська республіка з власним Раднаркомом, повіти східної території Донецько-Криворізької республіки увійшли до її складу. На Півдні на материкові повіти колишньої Таврійської губернії, включені до складу ДКР, претендувала Радянська республіка Таврида.

Взагалі місцеві радянські керівники до кордонів своїх “республік” ставилися досить вільно, інколи на свій розсуд визначали долю земель, які попали їм у підпорядкування, керуючись принципом “революційної доцільності”. Так, Луганський Раднарком, що контролював територію міста і повіту і формально повинен був підпорядковуватися Раднаркому ДКР, прагнучи уникнути окупації району німецькими військами (а за Брестським миром, німці повинні були зайняти Україну до річки Сіверський Донець, який відділяв Донбас від Донської області), затіяв “дипломатичну гру”, метою якої було приєднання підпорядкованої йому території до Донської радянської республіки. Історичною підставою для цього повітові “дипломати” вважали те, що свого часу Бахмутський і Слов'яносербський повіти не входили до складу гетьманської України, а приєдналися разом з донськими степами до Росії. Для більшої переконливості було навіть згадано про необхідність провести плебісцит. Цікаво, Донський Раднарком погодився на приєднання, але вимагав грошової компенсації (?!), на яку луганчани погодилися [26.-С.208].

Уряд ДКР – Раднарком (Совнарком) було створено 14 лютого 1918 р. у складі: Ф. Сергеев (Артем) – голова РНК і нарком у справах народного господарства, С. Васильченко – нарком внутрішніх справ, В. Межлаук – нарком фінансів, М. Жаков – нарком у справах освіти, Ф. Філов – нарком у судових справах, М. Рухимович – нарком у

військових справах, Б. Магідов – нарком праці, А. Каменський – нарком державного контролю. Всі народні комісари були більшовиками.

Основою утворення республіки став не національно-територіальний, а економіко-територіальний принцип державного будівництва. Ініціатори створення ДКР вважали, що з перемогою соціалістичної революції національне питання втрачає своє значення, а Російська Радянська Республіка повинна бути федерацією економічно однорідних областей, а не національних радянських республік.

На території ДКР обов'язковими вважалися декрети Раднаркому Росії, з яким РНК Донецько-Криворізької республіки був у постійному контакті. Що ж стосується уряду радянської УНР і Центрального Виконавчого комітету Рад України, то вони вважалися не більше, ніж органи, “паралельні” відповідним владним структурам Донецько-Криворізької республіки. В політичній геометрії більшовиків ці паралельні “пересікалися” на найвищому рівні, в Петрограді.

Після проголошення ДКР Харків став “чужою” територією для ЦВК Рад України і Народного Секретаріату. Незабаром вони переїхали у захоплений військами Муравйова Київ.

Отже, в січні 1918 р. на території України існувало два радянські об'єднання, які були ніяк не пов'язані між собою і мали один керівний орган – Раднарком Росії і ЦК РКП(б) в Петрограді: Українська Народна Республіка (радянська) на чолі з Народним Секретаріатом із центром у Києві (потім, послідовно, у Полтаві, Катеринославі, Таганрозі); Донецько-Криворізька республіка на чолі з Раднаркомом (Совнаркомом) із центром у Харкові.

Радянська історіографія розцінювала утворення ДКР як помилку місцевих більшовиків, пов'язану з відсутністю у них достатнього досвіду, зокрема, в національному питанні. Щоправда багато писалося також, що це була спроба уникнути окупації розвинутих регіонів України німцями. Історичні джерела свідчать, що частина парткерівників регіону справді вважала, що оголошення Донецько-Криворізької республіки як складової частини Російської Федерації створить формальні перешкоди для врятування басейну від окупації. Юзівська парторганізація і Юзівський Совет, писав Ф. Зайцев, у 1917 р. секретар Юзівської ради робітничих депутатів, “цілком поділяли ідею такої республіки (Донецько-Криворізької – Г.Т.). Основні мотиви, звичайно, були наївні. Ми гадали, що, виділяючись в окрему республіку, цим зупинимо німців, яких нібито задовольнить окупація меж новоствореної України” [27.-С.54].

Головні зусилля радянських дослідників у цій історії полягали у тому, щоб виправдати позиції більшовицького ЦК і самого Леніна. Ретельно відбиралися висловлювання “канонізованих” вождів більшовицької революції і оцінки більшовицького ЦК, в яких не схвалювалося утворення ДКР. Оскільки документів, що прямо характеризують ставлення до організації Донецько-Криворізької республіки самого Леніна, не виявлено, всі автори описують реакцію на утворення ДКР Якова Свердлова, голови Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету Рад РСФРР і авторитетного члена ЦК РСДРП(б). Коли Артем телеграмою повідомив радянське керівництво про створення Донецько-Криворізької республіки як частини “загальноросійської федерації Рад”, у телеграмі-відповіді від 17 лютого Свердлов від імені радянського керівництва йому відповів: “Відокремлення вважаємо шкідливим” [22.-С.212-213; 28.-С.113].

Але залишилися свідчення, які дозволяють стверджувати, що в більшовицьких верхах не було однозначно-негативної оцінки утворення ДКР, або, принаймні, ця оцінка цього факту під впливом конкретних обставин змінювалася. Так, Х. Мишкіс у передмові до підбірки документів і матеріалів про Донецько-Криворізьку республіку пише, що Артем, голова Донецько-Криворізького обласного комітету РСДРП(б), спеціально їздив до Петрограда для узгодження питання про утворення ДКР. Артем зустрічався з Леніном і той цілком підтримав ідею, вважаючи організацію республіки в тодішніх умовах необхідною з точки зору міжнародної і політичної [29.-С.246].

Про згоду ЦК на створення Донецько-Криворізької республіки говорив 1924 р. М. Скрипник. ЦК, за його словами, розраховував таким чином створити в басейні потужну

базу диктатури пролетаріату, яка могла б стати ударним кулаком в боротьбі з Центральною Радою [29.-С.246].

Як бачимо, обидва автори свідчать про схвалення ЦК ідеї утворення ДКР. Але виклади подій Артемом і Скрипником, на думку Х. Мишкіса, дещо різняться: з інформації першого впливала ідея автономії регіону у складі Росії, з інформації другого – автономія у складі радянської України.

На початку березня Артем знову зустрічався з Леніном. Мова, зокрема, йшла і про відносини ДКР з Українською радянською республікою. Результатом цієї розмови була телеграма Леніна від 14 березня 1918 р., адресована С. Орджонікідзе: “Щодо Донецької республіки, передайте товаришам Васильченкові, Жакову та іншим, що, хоч би як вони не ухитрилися виділити з України свою область, вона, судячи з географії Винниченка, однаково буде включена в Україну і німці її завойовуватимуть. Зважаючи на це, цілком безглуздо з боку Донецької республіки відмовлятися від єдиного з рештою України фронту оборони. Межлаук був у Пітері, і він погодився визнати Донецький басейн автономною частиною України; Артем також згодний з цим; через те впертість кількох товаришів з Донецького басейну скидається на нічим не пояснимий і шкідливий каприз, зовсім неприпустимий у нашому партійному середовищі” [30.-С.50].

Цю телеграму часто наводять для підтвердження думки про різко негативне ставлення Леніна до створення й існування ДКР. На наш погляд, більше заслуговує на увагу думка, що за цією критикою стоїть прагнення Леніна сприяти створенню на Півдні фронту радянських республік, який можна було протиставити німецькому наступу. Мабуть, не випадково Наркомат закордонних справ намагався використати факт створення ДКР для зупинення наступу німців, які після підписання договору з УНР увійшли в українські землі і не мали наміру зупинитися на кордонах ДКР. Нарком телеграфував до Берліна: “Наступ на Півдні Росії перейшов за границі чисто українських територій (для радянських дипломатів кордони України закінчувалися на кордонах ДКР – Г.Т.). Повторюємо пропозицію німецькому уряду щодо кордонів української держави” [Цит. за: 23.-С.130].

Зацікавленість Наркомату закордонних справ кордонами південноукраїнських радянських республік не була випадковою. Після підписання 3 березня 1918 р. у Брест-Литовську мирного договору між Російською Федерацією, з одного боку, і Німеччиною та її союзниками, з іншого, Росія зобов’язувалася визнати угоду між Центральною Радою і Німеччиною та підписати договір з УНР. Один з пунктів договору між Росією та Німеччиною передбачав визнання незалежності України, негайне очищення її території від радянських військ та Червоної гвардії, припинення антиукраїнської агітації. Утворення регіональних радянських об’єднань, які не вважали себе частиною України, давало радянським дипломатам деякі підстави сподіватися, що німецькі війська не ввійдуть на їх території. Однак Німеччина і Австро-Угорщина не визнавали цих штучних утворень незалежно від того, вважали вони себе частиною Російської Федерації, чи оголошували цілком незалежними, й почали витісняти радянські війська з території Південної України.

Необхідність спільних дій напрошувалася. Але цьому заважали як амбіції більшовиків двох регіонів України, так і надії харків’ян, донеччан і криворожців на те, що все ж зуміють уникнути війни з німцями. Зусилля Леніна були спрямовані на те, щоб зблизити їх. Зокрема, після того, як у Петрограді стало відомо про категоричну відмову членів Раднаркому ДКР взяти участь у II Всеукраїнському з’їзді Рад (що продемонструвало б їх повну сепарацію від УНР), 15 березня було скликано пленум ЦК РКП(б) з участю Леніна і представників радянської України В. Затонського й В. Шахрая, який розглянув питання “Про становище партійних працівників і стан радянських організацій на Україні та про взаємні стосунки між українськими урядами й Донецькою республікою”. Було прийняте рішення: “На скликаний український з’їзд Рад (Советів) робітничих, солдатських і селянських депутатів повинні поїхати товариші з усієї України, у тому числі й з Донецького басейну. На з’їзді необхідно створити один уряд для всієї України.

Всім партійним працівникам зобов’язати працювати спільно зі створення єдиного фронту оборони. Донецький басейн розглядається як частина України” [28.-С.66]. Після

цього Артем погодився взяти участь у II з'їзді Рад у Катеринославі і очолив делегацію Донецько-Криворізького басейну на ньому. Він сприйняв ідею створення єдиного фронту радянських республік і входження ДКР на автономних засадах до складу України. Члени Раднаркому ДКР Васильченко, Жаков і Філов й далі протривали цьому і 29 березня вийшли зі складу уряду. Філов на сторінках газети "Известия Юга" висловив незгоду з рішенням ЦК РСДРП(б). Він писав: "Голова Раднаркому Донецько-Криворізької республіки Артем, будучи як член III Всеросійського з'їзду Рад (Советів) від Харкова на українському з'їзді в Катеринославі, зайняв там позицію, суперечну позиції Ради народних Комісарів Донецько-Криворізької республіки, схилившись до входження Донецько-Криворізької республіки в Українську".

Конференція зі створення єдиного фронту радянських республік відбулася не 15, а 16 березня в Катеринославі, приїхали для участі в ній лише представники Радянської України, Тавриди і Донецько-Криворізької республіки [31.-С.19].

Другий Всеукраїнський з'їзд Рад відбувся 17-19 березня 1918 р. На ньому Україна була проголошена незалежною радянською республікою. В такий спосіб більшовицьке керівництво Росії прагнуло розв'язати собі руки в збройній боротьбі з Німеччиною, яку тепер вела "суверенна" держава. Цим вона демонструвала також свою готовність виконати взяті на себе, за Брестським миром, зобов'язання визнати незалежність України. Насправді, в Брест-Литовську йшлося про Українську Народну Республіку, очолювану Центральною Радою, а не про сурогатну державу, очолювану більшовиками.

На думку лідерів більшовизму, саме "незалежна" Радянська Україна, яка мала всі права на збройну боротьбу з німецькими військами, могла очолити й "єдиний фронт" всіх радянських політичних утворень Півдня в цій боротьбі. З'їзд прийняв резолюцію "Про державний устрій", яка передбачала, що Донецько-Криворізька область має входити до складу Радянської України, а Україна оголошувалася "Федеративною Радянською Республікою", яка "об'єднує всі радянські об'єднання – вільні міста і республіки як автономні частини Української Федеративної Радянської Республіки" [28.-С.70-71].

Утворивши єдиний радянський уряд України, з'їзд юридично оформив входження Донецько-Криворізької республіки до складу Радянської України. Фактично ж радянські республіки продовжували функціонувати самі по собі і перестали існувати після залишення їх теренів радянськими військами, які відступили під натиском українських, німецьких і австро-угорських військ. 17-18 квітня 1918 р. війська УНР зайняли Слов'янськ і Бахмут, а 30 квітня під контроль союзників була взята ст. Колпаково на кордоні з Областю Війська Донського [23.-С.132].

Однак історія з Донецько-Криворізькою республікою мала своє продовження на початку 1919 р., коли після розгрому військ Директорії радянські війська знову зайняли Південь і Схід України. Частина більшовицьких лідерів регіону досить активно взялася за відновлення ДКР. Та після 1918 р., який ознаменувався відновленням УНР Центральної Ради, створенням Української Держави П. Скоропадського, а після її краху – Директорії УНР, московському більшовицькому центру стала очевидна абсурдність цих намірів. Відчуття "українськості" Півдня настільки глибоко проникло у свідомість населення, що ігнорувати це було просто небезпечно. 17 лютого 1919 р. на засіданні Ради і Оборони РСФРР на пропозицію Леніна було прийнято ухвалу "просити тов. Сталіна через бюро Центрального Комітету провести скасування Донкривбасу" [32.-С.170].

Про **Одеську радянську республіку** (в документах частіше використовується інша назва – область) в історичній літературі написано дуже мало, хоча загальна канва подій, пов'язаних з її виникненням та існуванням, простежується достатньо чітко. Сепаратистські настрої по відношенню до України в південних містах охопили більшовиків ще в умовах боротьби з Центральною Радою. За інформацією А. Кірова, після більшовицького перевороту в Петрограді "Одеський Совет взяв участь у переговорах з Центральною Радою про утворення вільного міста" [33.-С.240]. У доповіді комісара Одеського військового округу полковника В. Поплавка на засіданні Генерального Секретаріату Центральної Ради

23 грудня 1917 р. говорилося, що місцеві більшовики тут були серед найпалкіших прихильників перетворення Одеси у “вільне місто” [18.-С.65].

Більшовицький сепаратизм в Одесі мав досить широке підґрунтя – як антиукраїнські настрої, так і територіальний патріотизм, під впливом якого перебувало робітничє і міщанське середовище міста. Ці настрої посилювалися після невдалої спроби більшовицького перевороту в Одесі в ніч на 1 грудня 1917 р. У ході заколоту більшовики роздавали зброю всім охочим. Як наслідок, в Одесі почалися погроми, в яких більшовики звинуватили українські війська. Після придушення спроби заколоту спеціальна слідча комісія встановила, що з 35 осіб, затриманих під час пограбувань, 32 були переодягненими в українців, а решту трьох, які справді виявилися гайдамаками, їхні ж товариші розстріляли на місці злочину [4.-С.143]. Однак антиукраїнські настрої в Одесі посилювалися. В резолюціях робітничих і профспілкових зборів, на яких верховодили представники різних течій російської соціал-демократії, попереджувалося, що коли Рада “не припинить зі зброєю в руках здійснювати свою націоналістичну політику, то місцевий пролетаріат оголосить загальний страйк” [33.-С.241]. На антиукраїнській платформі більшовики знаходили спільну мову з поміркованими соціал-демократами, яких самі ж називали “опортуністами”.

Свою владу в Одесі більшовики встановили 17 січня 1917 р. після збройного повстання і триденних боїв з військами Центральної Ради. Тоді ж на об'єднаному засіданні Рад і військово-революційного комітету був сформований Раднарком у складі 14 комісаріатів. Ця дата вважається початком існування Одеської республіки. Це регіональне радянське утворення охоплювало прилеглу до Одеси частину Херсонської і частину Бессарабської губерній, з центром в Одесі. На її території діяло законодавство РСФРР. Одеські більшовики вважали республіку автономною частиною Радянської Росії, яка нічого спільного з Україною не має. Передова стаття газети “Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота” від 10 березня 1918 р. прямо стверджувала, що Одеса українською територією “ніколи не була”.

У структурі органів влади існував наркомат закордонних справ. Нарком фінансів Т. Рузер у своїх споминах пише, що Раднарком був “єдиний на периферії орган, який здійснював право війни і миру”. Як виявилось, “з Ленінграда (Петрограда – Г.Т.) цілком формально тов. Раковський привіз це право” [34.-С.149]. Одеські більшовики, виявляється, дуже захоплювалися саме зовнішньою політикою і через наркомат закордонних справ прагнули впливати на політику Румунії та держав Антанти щодо регіону. Документів, які б свідчили про контакти Раднаркому Одеської республіки з урядом Радянської України, дослідники не виявили.

Після утворення радянського режиму на території Одеської республіки розпочалося здійснення традиційних для більшовиків реформ. Було націоналізовано великі промислові підприємства, на Північ відсилалися ешелони з хлібом, створювалися надзвичайні органи влади, що розгорнули боротьбу з “класовими ворогами”. Проводилися заходи з організації оборони від наступу румунських військ. Збройні сили новоутвореної Одеської республіки очолив “визволитель” Харкова та Києва М. Муравйов.

Однак створення Одеської радянської республіки не поліпшило становища в регіоні. “Робітничий клас у значній своїй частині наприкінці існування радянської влади виявив своє відношення до неї тим, що відмовився вступати до лав Червоної армії, і тим, що виставив цілу низку економічних вимог...”, – зазначав А. Кіров [33.-С.87]. Посилювався вплив дезорганізаторських елементів – “матроської вольниці”, “муравйовщини”. Не вдалося зупинити наступ спочатку румунських, а потім українських і австро-німецьких військ. Уряди Німеччини і Австро-Угорщини не визнали цього штучного територіального утворення. Після захоплення Одеси (14 березня 1918 р.) та інших міст регіону ця республіка перестала існувати.

Оцінка діяльності Одеської республіки, яка давалася в радянській літературі, досить суперечлива. Одні історики вважають її проголошення “однією з серйозних помилок” місцевих більшовиків [35.-С.177]. З точки зору інших, сам факт створення Одеського Раднаркому (а значить і республіки) не може “служити підставою для подібних докорів. Але

воно супроводжувалося ослабленням зв'язків з Українською радянською республікою, визнанням можливості існування Одеси незалежним, “вільним містом”, що ускладнювало загальну ситуацію” [14.-С.246]. Як бачимо, оцінки давалися з точки зору інтересів більшовизму, а не національних інтересів українського народу. Ніхто з радянських істориків не звернув увагу на те, що заснування цього регіонального радянського утворення мало антиукраїнський характер.

Радянська республіка Таврида була проголошена 19 березня 1918 р.

До захоплення влади у Криму більшовиками тут існувала демократична влада. 20 листопада на з'їзді делегатів земств і міст була обрана Рада (Совет) народних представників, що складалася переважно з соціалістів та лібералів, а також представників усіх національностей, які проживали на півострові. На засіданні Генерального Секретаріату Центральної Ради 22 грудня Секретар міжнародних справ О. Шульгин повідомив, що “Совет народних представителів” хоче поширити свою владу на три північні повіти Таврії”, а Д. Антонович додав, що у ту організацію входять люди, які на з'їзді Румчероду, проведеному у грудні, виступали проти Української Республіки” [18.-С.58].

Через два тижні після утворення “Совета народних представителів”, 12 грудня 1917 р., на установчому з'їзді кримськотатарського населення був обраний національний уряд – Рада директорів (Директорія). Рада народних представників діяла спільно з Радою директорів. Форму управління в Криму планувалося визначити на Всеросійських Установчих зборах. Серед татар були сильні автономістські настрої, що підтримувалися українцями. Але демократичні органи влади були ліквідовані, коли наприкінці січня 1918 р. владу у Криму захопили більшовики [1.-С.580].

Створення Радянської республіки Таврида в радянській історіографії характеризується, як цілком правильний крок, що відповідав політиці більшовиків у конкретних умовах боротьби з німецьким наступом. Це адміністративно-територіальне утворення існувало з 19 березня по 30 квітня 1918 р. Ініціатором його заснування був Ленін, який обговорював план у вузькому колі членів ЦК і представників Донецько-Криворізької республіки. Шляхом створення буферних радянських республік на Півдні пропонувалося вирішити завдання збройної боротьби з Центральною Радою і німецько-австрійськими військами. При цьому Радянська Росія формально не порушувала умови Брестського миру. Для реалізації задуму в Крим була відряджена група професіональних революціонерів, які раніше ніколи не були на півострові і слабо уявляли собі конкретну ситуацію в регіоні. Документів, які б свідчили про ініціативу місцевих жителів у цій справі, історики не виявили.

Радянський режим у Криму пройшов певну еволюцію, перш ніж на установчому з'їзді Рад, земельних і воєнно-революційних комітетів Криму (7-10 березня 1918 р.) було обрано Центральний виконавчий комітет у складі 12 більшовиків та 8 лівих есерів. Саме цей орган і прийняв 19 березня декрет про створення Радянської республіки Таврида. Історія цього утворення радянськими науковцями описана в деталях. Але з відомих причин вони не ставили перед собою завдання висвітлення його відносин з Центральною Радою і Радянською Україною.

Згідно з декретом від 19 березня три материкові повіти Таврійської губернії – Бердянський, Мелітопольський і Дніпровський включалися до складу новоствореної республіки [36.-С.225]. Схоже, що нову республіку планувалося будувати в межах старої Таврійської губернії, а уряд Тавриди ставився у пряму підпорядкованість Раднаркому Російській Федерації. Однак на шляху реалізації цієї ідеї стояло занадто багато перепон. Тут переважало українське населення, і Центральна Рада цілком законно вважала ці повіти територією УНР. Тому материкова частина Таврійської губернії, згідно з умовами Брестського миру, залишалася за Центральною Радою, і радянські війська повинні були її звільнити. Демонстративне включення цих повітів до складу Тавриди могло бути сприйняте, як виклик. Це створювало додаткові приводи для конфліктів з радянським урядом України, а у перспективі, можливо, й з німецьким окупаційним командуванням, коли його війська захоплять Північну Таврію. До того ж на північні повіти Таврії цілком серйозно претендувала Донецько-Криворізька республіка, а це загрожувало скандалом у “святому

сімействі”. Мабуть, з ситуацією були обізнані в Москві, куди для узгодження дій і одержання інструкцій відбули наркоми внутрішніх справ і фінансів С. Новосельський та А. Коляденко. Після їх повернення до Криму 21 березня був прийнятий новий декрет, яким уточнялася територія Тавриди, що тепер обмежувалася Кримським півостровом. Північні повіти колишньої Таврійської губернії юридично не визнавалися частиною Радянської республіки Таврида. В декреті про перебування Тавриди у складі Радянської Росії не говорилося.

Ця історія мала продовження, яке на основі документів Державного архіву Республіки Крим описане в колективній монографії П. Гарчева, Л. Кононенко і М. Максименка “Республіка Таврида”. На початку квітня 1918 р. відбувся Бердянський повітовий з’їзд Рад. Він постановив визнати Бердянський повіт таким, що входить до складу УСРР. На з’їзді також висловлювалося бажання, щоб Дніпровський і Мелітопольський повіти об’єдналися з Бердянським у складі Радянської України. Нагадаємо, що на цей час майже вся територія України була зайнята українськими і німецько-австрійськими військами, а в Криму більшовики все ще залишалися при владі. В цих умовах керівництво Дніпровської повітової Ради висловило свою стурбованість з приводу відокремлення північних повітів Таврії від Криму і навіть погрожувало припиненням постачання продовольства за Перекоп. По суті, після проголошення 21 березня 1918 р. республіки в межах півострова ЦВК і Раднарком Тавриди здійснювали управління і північними повітами колишньої Таврійської губернії. ЦВК у своєму повідомленні від 6 квітня наголосив, що “хоча за декретом Мелітопольський, Дніпровський і Бердянський повіти і не ввійшли в межі Республіки Тавриди, але через виявлені ними побажання і їх природні зв’язки з іншими територіями Криму вони фактично входять до складу Соціалістичної республіки Тавриди; отже, для всіх восьми повітів колишньої Таврійської губернії, а нині республіки, всі постанови ЦВК республіки обов’язкові”.

Хоча це й суперечило вказівкам московського центру, 11 квітня Раднарком Тавриди спеціально розглянув питання про північні повіти і ухвалив: “1) Ніякого відокремлення цих повітів не визнавати і вважати, що вони становлять єдине ціле Республіки Тавриди; 2) Мобілізувати вільні агітаційні сили і направити їх для роз’яснення політичного становища і необхідності евакуації хлібних продуктів; 3) Допомогати усіма засобами у міру можливості цим повітам”. Автори констатують: “Зберігаючи за собою фактичне керівництво північними повітами, Раднарком у подальшому використовував їх людські резерви і продовольчі ресурси”. Особливо важливі були хлібні ресурси цих повітів, за рахунок яких не лише покривався його дефіцит на півострові, а й забезпечувалася відправка в центральні райони Росії, зокрема, в Москву і Петроград [37.-С.45-46].

Коли до Північної Таврії стали наближатися частини УНР і німецько-австрійські війська, розгорнулася евакуація продовольства, промислового обладнання, сировини та інших матеріальних цінностей в Росію і Крим. Раднарком Тавриди для керівництва цією роботою створив спеціальну комісію у складі наркомів шляхів, праці і продовольства. Але чи не найважливішу роль при цьому відігравали військові, адже населення без ентузіазму зустріло евакуацію. Її воно сприймало як відвертий грабіж і всіляко їй противилося, нерідко під проукраїнськими гаслами. Наприклад, 15 квітня біля станції Чапліне (на північ від Гуляйполя) спалахнуло повстання Гуляйпільського полку. Цьому військовому формуванню Н. Махна, що входило до складу військ В. Антонова-Овсєєнка, було доручено обороняти станцію від наступу гайдамаків та німців і забезпечувати просування вантажів на північ. Але несподівано особовий склад “полку” відмовився виступати на фронт, підняв повстання та оголосив себе прихильником Центральної Ради. Очолили повстання колишні офіцери – “прапорщики часів Центральної Ради” І. Волков, Л. Сахно-Приходько, О. Соловей та інші [38.-С.208-209; 39.-С.181-182]. На придушення повстанців Антонов-Овсєєнко змушений був відправити бронепоезд [40.-С.21]. Подібні виступи відбулися і в інших місцях Північної Таврії. Врешті-решт, вся вона опинилася під контролем українських і німецько-австрійських військ і стала частиною Української Народної Республіки.

Суверенітет УНР над територією Північної Таврії, як і інших районів Півдня України, визнали і Німеччина з її союзниками, і Радянська Росія.

Можна багато говорити про особливості створення кожної із зазначених радянських республік. Але привертає увагу, перш за все, спільне.

Із усіх цих “республік” лише перша – радянська УНР зберегла деякі риси “українськості”, хоча і на її території перший прихід радянської влади супроводжувався кривавим терором проти всього, що несло на собі хоч найменший відбиток національного життя [8.-Ч.ІІ.-С.271]. Усі інші “республіки” не вважали себе українськими навіть формально, хоча на 60 і більше відсотків були населені українцями.

Відповіді істориків на питання, що ставилося за мету при утворенні названих вище радянських республік, не співпадають. Як зазначалося вище, у радянській історіографії домінувала точка зору, що причинами цього розірвання цілісності України були відсутність на її території єдиного більшовицького центру і помилки деяких місцевих комуністів, яких вміло “поправляли” Ленін і ЦК партії.

Зарубіжні історики схиляються до думки, що дії українських більшовиків були продумані і якщо в деталях не координувалися з центром, то не суперечили його політиці. Матвій Стахів пише, наприклад, що “Україна мала по попередньому плану Москви поділитися між “республіками”, щоб таким чином заперечити сам факт існування соборної української нації” [41.-С.28]. Олександр Юрченко, розглядаючи обставини виникнення Донецько-Криворізької республіки, пов’язує їх з діяльністю “тих елементів більшовицького проводу на українських теренах, які особливо непримиренно ставилися до ідеї не тільки державного відокремлення України від Росії, а й взагалі проти навіть автономної в межах російської держави організації її, будучи послідовними й безкомпромісними виразниками ідеї “єдиної й централізованої соціалістичної республіки” [42.-С.148-149].

З організаційно-правового боку, південноукраїнські радянські республіки були типовими територіально-адміністративними витворами, які після більшовицької революції виникли в різних регіонах колишньої імперії (Ставропольська, Кубанська (з 1 травня – Кубансько-Чорноморська) республіка, Північна Комуна, Карельська трудова Комуна, трудова Комуна німців Поволжя тощо). Розглядаючи їх правовий статус, Олександр Юрченко дійшов висновку, що всі ці формації не “знайшли за весь час свого існування чіткого державоправного оформлення і перебували десь між станом несамотійного державного тіла й звичайної адміністративно-територіальної одиниці у складі унітарного державного цілого” [42.-С.149]. Повноцінної автономії більшовики не визнавали, але охоче декларували своє прагнення до федеративної перебудови Росії.

Незалежно від доктринальних підходів був і суто конкретно-історичний аспект більшовицької витівки з Донецько-Криворізькою та іншими радянськими республіками в Україні. В обставинах кінця 1918 – початку 1919 рр., коли становище радянської влади в Росії було непевним, коли не було твердого переконання, що в Україні закріпиться більшовизм, утворення Донецько-Криворізької та інших “республік” могло розглядатися як один із способів спробувати, якщо не пощастить забезпечити панування над цілою Україною, втримати при Росії винятково важливий для її промисловості Донецький кам’яновугільний і металургійний регіон, а також стратегічно важливі порти на березі Чорного моря. Логіку цих більшовиків описав у 1918 р. В. Затонський, один з противників дезінтеграції України: “Ну, хай вже буде самостійна Україна (якщо вже не можна без цього) де-небудь в Австралії або, на гірший кінець, навіть на напівдикій Волині і Поділлі, але навіщо обов’язково в Катеринославщині або там на Херсонщині, не кажучи вже про Харків... Оттуду і єсть пішли всі ці вже дійсно нарошне (тільки не Грушевським) видумані республіки дипломатів, ...аби врятувати свої палестини від страшної назви “Україна” [43.-С.155].

Сучасні історики це питання спеціально не розглядали. Але окремі їх висловлювання свідчать, що вони солідаризуються з оцінками зарубіжних дослідників. Зокрема, Іван Курас в інтерв’ю тижневику “Дзеркало тижня” створення Донецько-Криворізької, Одеської, Херсонської, Республіки Таврида та інших подібних утворень пов’язував з прагненням більшовиків “роздрібнити, розм’якшити національну консолідуєчу ідею. Ніхто ж не називав ці республіки хоча й радянськими, але українськими. Національного ферменту там не було. І

така сегментація дуже влаштувала більшовиків: на їх думку (і вони не помилилися), ці маленькі вогнища советизації тут і там з часом повинні були перерости в загальну пожежу революції” [44].

Спроби дезінтеграції України, яку намагалися здійснити великодержавні кола Росії у 1917 – на початку 1918 рр., спираючись на місцевих прибічників, провалилися. Регіональні радянські утворення виявилися нежиттєздатними. Ігнорування українського характеру регіону, непродумані соціально-політичні експерименти, безсистемна націоналізація, реквизиції і контрибуції, конфіскація хліба і вивезення його в Росію розладнали усі сфери життя. Класова ненависть, на якій спекулювали керівники цих республік, виявилася ефективним зряддям руйнування старого ладу, але не могла стати надійною підставою для конструювання нового. Росло внутрішнє невдоволення. Лідери цих республік не могли нічого протиставити наступу військ УНР, Німеччини та її союзників.

Врешті-решт, життя примусило більшовиків погодитися на II Всеукраїнському з’їзді Рад на об’єднання конгломерату регіональних адміністративних новоутворень у складі Української радянської республіки, яка в результаті цього стала охоплювати територію, вказану як українська в III і IV Універсалах Центральної Ради, тобто всі 9 губерній (без Криму). Щоправда, йдучи на це об’єднання, навіть керівники Радянської України, як молитву, продовжували твердити про свою вірність територіально-економічному, а не національно-територіальному принципу побудови радянської держави. 7 березня 1918 р. ЦВК Рад України на своєму засіданні, де обговорювалося питання про об’єднання всіх радянських республік, що утворилися на території України (Радянської України, Донецької, Донської, Кримської і Одеської), прийняв Декларацію, яка, серед іншого, проголошувала:

“1) Ми ніколи не розглядали Українську радянську республіку як *національну республіку* (виділено в документі – Г.Т.), а виключно як Радянську республіку на території України.

2) Ми ніколи не стояли на точці зору повної незалежності Української Народної Республіки, розглядаючи її як більш чи менш самостійне ціле, зв’язане з загальноросійською робітничо-селянською республікою федеративними узами.

3) Разом з тим ми не заперечували проти утворення різних радянських об’єднань, залишаючи за вирішення питання про взаємини їх як з крайовою, так і центральною загальнофедеративною радянською владою до більш підходящого часу” [10.-С.345].

Ці пункти Декларації були адресовані керівникам південноукраїнських республік і повинні були засвідчити лояльне ставлення до них радянської УНР. Однак ця Декларація передбачала об’єднання радянських республік у союз, причому вказувалося, що жодна з цих республік “не може без відома і згоди урядів решти республік вийти з об’єднання і укласти таємні угоди” [10.-С.346].

Врешті-решт, спроба зупинити наступ українських і австро-німецьких військ закінчилася провалом. Союз п’яти республік створити не вдалося. Радянські війська були розгромлені, а Південь України знову став частиною Української Народної Республіки, яку очолювала Центральна Рада. Після гетьманського перевороту контроль над цим регіоном здійснювала Українська Держава Павла Скоропадського, яку, у свою чергу, замінила Українська Народна Республіка на чолі з Директорією. Після відновлення навесні 1919 р. радянського контролю над Півднем України більшовики вже не наважилися повторювати тут експерименти 1917 – початку 1918 рр. Рівень національної свідомості і самоорганізації українців південноукраїнського регіону виявився достатньо високим, щоб протистояти їх намірам. Це змусило більшовицький центр внести істотні корективи щодо своєї політики в Україні, визнавши український характер Півдня. В 1919 р. Південна Україна (крім Криму) була включена до складу Української Соціалістичної Радянської Республіки.

Джерела та література

1. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2 т. – К., 1996. – Т. 1.
2. Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923. – Ужгород, 1932. – Т. 1.

3. Український національно-визвольний рух. Березень-листопад 1917 р.: Док. і матеріали. – К., 2003.
4. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918 рр. Утворення та боротьба за державу. – Львів, 1997.
5. Гвоздик В.С. Відродження військових традицій запорозького козацтва на Півдні України в 1917 р. // Запорозьке козацтво в пам'ятках історії і культури. Матеріали науково-практичної конференції. Запоріжжя, 2-4 жовтня 1997 р. – Запоріжжя, 1997.
6. Державний архів Запорізької області.
7. Турченко Ф.Г. Дві спроби дезінтеграції України // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 1999. – Вип. VII.
8. Винниченко В. Відродження нації: В 2 ч. – К.; Відень, 1920. (Репринтне відтворення видання 1920 р. – К., 1990).
9. Верстюк В. Центральная Рада и Временное правительство (К истории украинско-российских отношений в 1917 году) // Россия – Украина: история взаимоотношений. – М., 1997.
10. Бош Е. Год борьбы. – К., 1990.
11. Старух О.В. Український трикутник: унітаристи, самостійники, федералісти // Українська революція: 1917 – початок 1918 рр. (Проблеми, пошуки, узагальнення). – Запоріжжя, 1998.
12. Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями (ноябрь 1917 – февраль 1918 гг.). – М., 1957. – Т. 2.
13. Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине (февраль 1917 – апрель 1918 гг.). Сб. документов и материалов: В 3 т. – К., 1957. – Т. 2.
14. Гамрецкий Ю.М., Тимченко Ж.П., Щусь О.И. Триумфальное шествие Советской власти на Украине. – К., 1987.
15. Донецкий пролетарий (Харьков). – 1917. – 14 грудня.
16. Известия Центрального Исполнительного Комитета. – 1917. – 17 декабря.
17. Матеріали та документи про Донецько-Криворізьку республіку // Літопис революції. – 1928. – №3.
18. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2 т. – К., 1997. – Т. 2.
19. Лапчинський Г. Перший період Радянської влади на Україні // Літопис революції. – 1928. – №1.
20. Артем на Украине. Сб. документов. – Харьков, 1961.
21. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник. – К., 1987.
22. Українська РСР в період громадянської війни 1917-1920: В 3 т. – К., 1967. – Т. 1.
23. Лаврів П.І. Історія Південно-Східної України. – К., 1996.
24. Ревагук В.Я. До питання про створення Донецько-Криворізької республіки // Питання історії СРСР. Республіканський міжвідомчий тематичний науковий збірник. – Харків, 1974. – Вип. 17.
25. Донецкий пролетарий. – 1918. – 7 апреля.
26. Николаенко И. Гражданская война в Луганске // Летопись революции. – 1928. – №1.
27. Зайцев Ф. Жовтень на Сталінщині. – Б.м., 1933.
28. Большевистские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти (ноябрь 1917 – апрель 1918 гг.). Сб. документов и материалов. – К., 1962.
29. Мишкис Х. К материалам о Донецко-Криворожской республике // Літопис революції. – 1928. – №3.
30. Ленін В.І. Г.К. Орджонікідзе. 14 березня 1918 р. // Повне зібрання творів. – Т. 50.
31. Гарчев П.І., Кононенко Л.П. В.І. Ленін – організатор єдиного фронту оборони на Півдні України в березні-квітні 1918 р. // Український історичний журнал. – 1979. – №3.

32. Супруненко Н.И. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине. – М., 1966.
33. Кіров А. Румчерод і Раднарком Одеської області в боротьбі за Жовтень // Літопис революції. – 1927. – №5-6.
34. Рузер Т. Комиссариат финансов // Октябрь на Одессине. Сб. статей и воспоминаний. – Одесса, 1927.
35. Очерки истории Одесской областной партийной организации. – Одесса, 1981.
36. Борьба за Советскую власть в Крыму. Сб. документов и материалов. – Симферополь, 1957. – Т. 1.
37. Гарчев П.І., Кононенко Л.П., Максименко М.М. Республіка Тавріда. – К., 1990.
38. Махно Н. Воспоминания. – Париж, 1929 (Харьков, 1998). – Кн. 1.
39. Махно Н. Воспоминания. – Париж, 1937 (Харьков, 1998). – Кн. 3.
40. Тимощук А.В. Анархо-коммунистические формирования Н. Махно (сентябрь 1917 – август 1921 г.). – Симферополь, 1996.
41. Стахів М. Україна проти більшовиків. Нариси з історії агресії Советської Росії. – Тернопіль, 1992. – Кн. I.
42. Юрченко О. Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правовому аспекті. – Мюнхен, 1971.
43. Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції 1917-1920 рр. – Б.м., 1921 (Фототипічний передрук для студій: Нью-Йорк, 1969). – Ч.2.
44. Курас І. “Держава повинна бути унітарною” // Дзеркало тижня. – 1999. – №4.

SUMMARY

In given article the policy of the Russian governments (the Provisional government and Bolsheviks) toward the South of Ukraine is examined. The political rate of Bolsheviks was directed on decomposition of Ukraine and creation in the South of Ukraine such pseudo-state formations as Donetsk-Krivorozhskaya republic, Odessa Soviet republic and Republic Tavryda. The main events, reasons and consequences of such policy of Bolsheviks are analysed.

В.В. Соловійова

ДИПЛОМАТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ УРЯДІВ У МЕМУАРНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Розвиток української дипломатії на сучасному етапі не може здійснюватись успішно без вивчення і узагальнення історичного досвіду міжнародної діяльності України, її дипломатичної служби в добу національно-визвольних змагань 1917-1921 рр., коли вперше після тривалої історичної перерви вона знову увійшла у зовнішньополітичний світ. Діяльність української дипломатії у сусідніх з Україною державах у надзвичайно складній для неї воєнно-політичній обстановці була спрямована на пошуки як окремих партнерів, так і груп країн, які могли б реально сприяти Україні у боротьбі за незалежність. Незважаючи на несприятливі зовнішньополітичні умови, українським дипломатам вдалося розбудувати якнайширшу мережу своїх дипломатичних представництв у десятках країн світу та інтегрувати справу боротьби українського народу за свою державність у світовий зовнішньополітичний контекст. Досвід діяльності перших українських дипломатичних представництв за кордоном не втратив своєї актуальності і в наш час.

Висвітлення міжнародної діяльності українських урядів почалося одразу після поразки національно-визвольних змагань. Це, в першу чергу, можна пояснити спробами проаналізувати позитивний досвід та помилки у внутрішній та зовнішній політиці урядів в Україні. У цьому контексті значний інтерес викликають мемуари безпосередніх учасників доби національно-визвольних змагань, які були організаторами зовнішньополітичної служби у 1917-1920 рр., керівниками українських дипломатичних представництв за кордоном. Вони